

ЗАМАНБАП ДҮЙНӨДӨГҮ ИЛИМ ЖАНА АДЕП-АХЛАКТУУЛУК

*Акматалиев Асанбек Тургунбаевич, филос.и.к.,
доцент*

akmataliyev.asanbek@mail.ru.

*Калбердиева Майрамкан Кубатбековна,
изденүүчү*

kalberdievamairam@gmail.com

Нурдинов Болот Жолболдуевич, изденүүчү

nurdinov6969@mail.ru

*ОшТУнун академик Б.Мурзубраимов атындагы
эл аралык Өзгөн технологиялык жана билим
берүү институту, Өзгөн шаары, Кыргыз
Республикасы.*

Аннотация: аталган макалада азыркы дүйнө жүзүндөгү илим менен адеп-ахлактуулук маселеси каралат, андан тышкары, анда айтылгандай, илим деп биз объективдүү, теориялык жактан негизделген, эмпирикалык жактан текшерилген, эвристикалык, субъекттер аралык жаңы билимдерди чыгаруу ишмердүүлүгүн түшүнөбүз. Адеп-ахлактуулук түшүнүгү морал менен аныкталат, бирок биз алардын өздүк эместигин тааныйбыз, бирок бул макалада бул айырмачылыктар анча деле маанилүү эмес. Адеп-ахлактуулукту салттуу түрдө коомдук аң-сезимдин формасы, коомдогу адамдын жүрүм-турумун жөнгө салуу, анын өзүн-өзү уюштуруу процессин камсыз кылуу функциясын аткарган социалдык институт катары карайбыз.

Түйүндүү сөздөр: илим, адеп-ахлактуулук, нравалуулук, адамзат, аалам, коомдук институт, жакшылык жана жамандык, технология, идеал, массалык маданият, идеал.

НАУКА И ПРАВСТВЕННОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

*Акматалиев Асанбек Тургунбаевич, к.филос.н.,
доц.*

akmataliyev.asanbek@mail.ru.

*Калбердиева Майрамкан Кубатбековна,
соискатель*

kalberdievamairam@gmail.com

Нурдинов Болот Жолболдуевич, соискатель

nurdinov6969@mail.ru

*Международный Узгенский институт
технологии и образования имени академика
Б.Мурзубраимова ОшТУ, город Узген,
Кыргызская Республика*

Аннотация: в статье рассматривается проблема науки и морали в современном мире, кроме того, как сказано, под наукой мы понимаем деятельность по производству нового знания, которое является объективным, теоретически обоснованным, эмпирически проверенным, эвристическим, интерсубъективным. Понятие нравственности определяется нравственностью, хотя мы признаем, что это не одно и то же, но эти различия не важны в данной статье. Традиционно мы рассматриваем мораль как форму общественного сознания, социальный институт, выполняющий функцию регуляции поведения человека в обществе и обеспечения процесса его самоорганизации.

Ключевые слова: наука, нравственность, человечество, вселенная, общественный институт, добро и зло, технология, идеал, массовая культура, идеал.

SCIENCE AND MORALITY IN MODERN WORLD

Akmataliev Asanbek Turgunbaevich, Cand. of Philos. Scien., associate Prof.

akmataliev.asanbek@mail.ru.

Kalberdieva Mairamkan Kubatbekovna, applicant.

kalberdievamairam@gmail.com

Nurdinov Bolot Jolbolduevich, applicant,

nurdinov6969@mail.ru

International Uzgen Institute of Technology and Education named academician B. Murzubraimov OshTU, Uzgen city, Kyrgyz Republic

Abstract: *the article deals with the problem of science and morality in the modern world, in addition, as it was said, by science we mean the activity for the production of new knowledge, which is objective, theoretically substantiated, empirically verified, heuristic, intersubjective. The concept of morality is defined by morality, although we recognize that these are not the same thing, but these differences are not important in this article. Traditionally, we consider morality as a form of social consciousness, a social institution that performs the function of regulating human behavior in society and ensuring the process of its self-organization.*

Key words: *science, morality, humanity, universe, social institution, good and evil, technology, ideal, mass culture, ideal.*

Күрүшүү. Адамзат XXI кылымга укмуштуудай илимий жетишкендиктер менен келди десек болот. Вернадскийдин алдын-ала айткандары ишке ашып, илимий ойлом планеталык кубулушка айланды. Анын адамзат коомуна тийгизген таасири ушунчалык таасирдүү жана зор болгондуктан, ал бизге эң тез далилдердин бири болуп көрүнөт. Бирок, ага карабастан, илимдин жана кеңири массанын өкүлдөрү болгон адамзат үчүнчү миң жылдыкка чоң тынчсыздануу жана кооптонуу менен киришет. Дүйнө адам өмүрү үчүн кооптуу болуп калды, локалдык согуштар, террордук актылар, адам өмүрүнүн баалуулугун төмөндөтүүчү адам өлтүрүүнүн эң татаал формалары – бүгүнкү күндө биздин алдыбызда пайда болуп, балдарыбыздын жана неберелерибиздин келечеги үчүн коркуу сезимин пайда кылууда.

Адамзат бул трагедиялуу чындыкты жеңе алабы же ал өзүн-өзү жок кылууга даярбы? Адамзаттын жашоосунун негизги адеп-ахлактык принциптерин жоготуусунун себеби эмнеде? Мындай абалдын себептери тууралуу ар кандай пикирлер айтылып келген жана айтылууда. Негизинен бул маселе боюнча эки көз караш бар. Кээ бирөөлөр адеп-ахлактуулуктун жоголушун адамзаттын белгилүү бир бөлүгүнүн ээлик кылуу, капиталын көбөйтүү, «болуу эмес, алуу» [1, 22-б.] каалоосу менен кажыбас каалоосу менен байланыштырышат (Э. Фромм). Башкалар жана алардын көпчүлүгү адамзаттын бардык кыйынчылыктарына илимди, илимий-техникалык прогрессти айыпташат. Ошол эле учурда түзүлгөн кырдаалга каршы туруу үчүн түрдүү механизмдер сунушталууда. Илимий билимди гумандаштыруу, билим берүүнү гуманитарлаштыруу, динди билимге жана маданиятка киргизүү каралат. Бирок, көрүп тургандай, диний аң-сезимдин кеңейип жаткан чөйрөсү адамдын жүрүм-турумунун адеп-ахлактык жагына олуттуу таасир этпейт, коомдогу илимий билимдерди гумандаштыруу процессинин таасири да аз жана процесстин өзү кеңири коомдук аң-сезимден четте калууда.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору: изилдөөнүн жүрүшүндө системалуу, тарыхый, байкоо, иликтөө, сурамжылоо, каттоо, топтоштуруу, жалпылоо сыяктуу методдор колдонулду.

Илим деп биз объективдүү, теориялык жактан негизделген, эмпирикалык жактан текшерилген, эвристикалык, субъекттер аралык жаңы билимдерди чыгаруу ишмердүүлүгүн түшүнөбүз. Адеп-ахлактуулук түшүнүгү морал менен аныкталат, бирок биз алардын өздүк эместигин тааныйбыз, бирок бул макалада бул айырмачылыктар анча деле маанилүү эмес. Адеп-ахлактуулукту салттуу түрдө коомдук аң-сезимдин формасы, коомдогу адамдын жүрүм-турумун жөнгө салуу, анын өзүн-өзү уюштуруу процессин камсыз кылуу функциясын аткарган социалдык институт катары карайбыз. Адеп-ахлактуулук милдет, абийир сезиминде көрүнүп, биологиялык түр катары адамга мүнөздүү болгон жана адамзаттын прогрессине тоскоол болгон табигый терс сапаттардын ордун толтурууга арналган.

Адеп-ахлактуулуктун негизинде адамдын акыл-эси жатат. Адеп-ахлактуулук идеялары күнүмдүк турмуштук маселелерди чечүү менен байланышкан: турмуштук максаттарды калыптандыруу, жүрүм-турум эрежелерин, практикалык чечимдерди кабыл алуу, аракеттерди тандоо ж.б., бирок алар келечекке умтулууда руханий багыт болуп кызмат кылган идеалдарды, ошол жогорку максаттарды калыптандырууга да катышат. Ал эми бул олуттуу теориялык негиздөөнү, илимий билимдин ыкмаларына кайрылууну талап кылат. Илимий ой жүгүртүү – логикалык абстракцияга негизделген, иреттелген мүнөзгө ээ жана объективдүү мыйзамдарды билүүгө багытталган теориялык ой жүгүртүү. Анын продуктулары билим, илимий билимдин ар кандай ыкмалары, рационалдуулуктун илимий стили. Биз бул илимий стилдин өзгөчө маанисин баса белгилегибиз келет, ал биздин доордо түпкүлүгүндө адам ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүнө өтүп, турмуштук көйгөйлөрдү, адамдын адеп-ахлактык тандоосу маселелерин чечүүдө маанилүү. Ошону менен бирге, азыркы рационализм концепциясынын негизин бир эле учурда акыл менен тажрыйбаны, анын ичинде акыл-эсти, практикалык даанышмандыкты жана скептицизмди колдонгон критикалык акыл түзөрүн эске алабыз [2, 123-б.]. Сындык акыл-эс адамдын адеп-ахлактуулук нормаларына, адеп-ахлактык принциптерине туура баа берүүгө жардам берүүчү, илимге басым жасаган сынчыл интеллектти пайда кылат. Белгилүү физик Д.Бом бул сындык интеллектти «илимий рух» деп атап, ага: таң калуу, кызыгуу, чындыкты объективдүү чечмелөө, чындыкка кызыксыз умтулууну камтыган [3, 44-б.].

Системалуу ыкманын көз карашынан алганда, илим менен адеп-ахлактуулук бирдиктүү интегралдык системанын – руханийликтин курамдык элементтери катары каралышы мүмкүн. Ошол эле учурда руханийлик аркылуу анын диний эмес, светтик мазмунун түшүнөбүз. Академик П.В. Симонов бул руханийликтин келип чыгышын изилдеп, ага мүнөздүү эки негизги мотивди белгилейт: чындыкка умтулуу жана жакшылыкка жан аябас каалоо [4], б.а. илимий жана адеп-ахлактык компоненттер. Алардын ырааттуулугу биз жогоруда жазып, «илимий рух» деп атаган система түзүүчү фактордун эсебинен ишке ашат. Ал адамдын баалуулук идеяларынын жана анын илимий билиминин ырааттуулугун камсыз кылуу максатында түзүлгөн. Анан макулдашылган руханийлик бар, ансыз маданияттын бүтүндүгүн табуу мүмкүн эмес. Адамдын дүйнөгө болгон баалуулук мамилеси маданияттын бардык компоненттерин камтыгандыктан: илим, искусство, дин, адеп-ахлактуулук, макулдашылган руханийлик туруктуу коомдук системаларды пайда кылат [3, 45-б.]. Ал эми азыркы учурда илимий ойлом адам психикасын уюштуруучу принциптердин бири [5, 222-б.] болгондуктан, «адамдын ичинде кыймылдап, калууга аракет кылган реалдуулук барган сайын илим тарабынан аныкталып жаткандыктан» [6, 35-б.], анын салымы айкын болот, илим адамды адеп-ахлактуулук жактан жеткилендикке жеткире алат жана жасап жатат. Илим менен адеп-ахлактуулуктун эволюциясынын тарыхый аспектин калтырып, биз дароо эле XIX-XX кылымга, илим менен адеп-ахлактуулуктун синтезинин маселелери илимий негизде иштелип чыга баштаган мезгилге алып барабыз.

Бардык илимдердин фундаменталдык милдети Платон менен Аристотелден Расселге жана Попперге чейин өзгөрүүсүз калууда: изилдөөдө жана окутууда чындыкка чыныгы берилгендик. Бирок чындыкты издөө моралдык принциптерден жана нормалардан тышкары болушу мүмкүн эмес. XX кылымдын 40-жылдарында илимий чөйрөдө иш алып барган эрежелер системасынын аныктамасы формалдуу болуп, ички илимий этос деп аталган. Окумуштуу аларды профессионалдык даярдыктын жүрүшүндө үйрөнөт. Бул нормаларды сактоо же этибарга албоо моралдык тандоо актысы катары иш алып барат, бул окумуштуунун кесиптик жоопкерчилигин билдирет. Илимдин ички этосунун принциптери ар кандай формулировкаларга ээ. Алардын айрымдарын Р.Мертон 1942-жылы «Нормативная структура науки» деген эмгегинде, андан кийин 1965-жылы «Амбивалентность ученого» деген эмгегинде билдирген. Аларга универсализмдин, коллективизмдин, жан аябастыктын, уюшкан скептицизмдин императивдери кирет. Биолог Хонс Мор муну абдан жөнөкөй тил менен айткан: "Чынчыл бол, эч качан фактыларды манипуляция кылба. Так бол! Фактылардын жана идеялардын артыкчылыктуулугу жөнүндө чынчыл бол! Атаандаштарыңдын фактылары жана идеялары жөнүндө ачык бол" [7, 172-б.]. Илимий этостун бул формулировкаларында чындык эң жогорку баалуулук катары түздөн-түз милдетке жооп берет жана чындыкка кызмат кылуу ар кандай жеке, топтук кызыкчылыктардан жана ишенимдерден жогору турат.

Илимий этостун мазмунуна окумуштуунун студенттик аудиторияда окутуунун адеп-ахлактык принциптерин да камтышы мүмкүн, бул тууралуу М.Вебер өзүнүн «Наука как призвание и профессия» деген макаласында жазган: бул угуучуларга жеке позицияларды таңуулоодон баш тартуу, угуучулар лекцияларда унчукпай турууга аргасыз болгондуктан; студенттерди өз позициясынан ыңгайсыз фактыларды таанууга үйрөтүү, анын аркасында алар пикирлердин жана маданияттардын диалогу жөндөмүнө ээ болушат» [8, 78-б.]. Биздин оюбузча, окумуштуунун өзүнүн жаңылыгы үчүн жоопкерчилиги. ар кандай басылмаларда жарыяланган эмгектер да илимдин ички этикасына таандык болушу керек. Ар бир чыгарма жаңы ойду, идеяны, мамилени алып жүрүшү керек, бирок бири-биринин көчүрмөсү болбошу керек, антпесе илимий статусун жоготот.

Илимдин тышкы этикасынын маселелери - илимпоздордун өз ачылыштары үчүн коом алдындагы социалдык жоопкерчилиги - 1945-жылы Япониянын тынч шаарларына атомдук бомбаларды таштаган АКШнын кылмыштуу аракеттеринен бери канча жыл өтсө да азыркыга чейин кызуу талкууланып келе жатат. 80-90-жылдары гендик инженериянын жана молекулалык биологиянын жетишкендиктерине байланыштуу генетик окумуштуулар адамдын генетикалык табиятына кийлигишүүгө байланыштуу эксперименттерге мораторий жарыялашкан. Окумуштуулардын сиңирген эмгеги, алар биринчилерден болуп коомчулукка бул жааттагы эксперименттерге байланыштуу мүмкүн болуучу коркунуч жөнүндө эскерткен. Ошентип, илимпоздордун социалдык жоопкерчилиги изилдөө багыттарын тандоого таасирин тийгизет. Бүгүнкү күндө алардын артыкчылыктары күмөндүү болгондуктан изилдөөлөр токтотула турган аймактар аныкталды [9, 88-б.]. Илимдин жетишкендиктерин пайдаланууга көзөмөлдүк бийликтеги реакциячыл коомдук күчтөрдүн колунда болгондо да илимпоздордун коом алдындагы социалдык жоопкерчилиги жоюлбайт. Лос-Аламосгогу атомдук куралды жаратуучулар, ошол физиктер айыптоого татыктуу, алар 1945-жылы Японияда жаңы куралдардын аскердик демонстрациясына добуш беришкен, алардын 46%ы бар болчу, Японияда атомдук куралды колдонуу бул башка төрт вариантка караганда бир кыйла көп [10, 67-б.]. Нюрнберг трибуналы нацисттик концлагерлердин туткундарына «илимдин прогресси үчүн» эксперименттерди жүргүзгөн врачтарды жана окумуштууларды жоопко тартты. Эки учурда тең окумуштуулардын моралдык тандоосу антигуманитардык күчтөр менен шериктештикке айланды.

В.Соловьев «Общий смысл искусства» деген макаласында алардын чыныгы жүзөгө ашырылышы үчүн жакшылык жана чындык реалдуулукту гана чагылдырбастан, өзгөртүүчү субъектте чыгармачылык күчкө айланышы керек деген өтө баалуу ойду айтат. Чындык менен жакшылыктын биримдиги адамдын ишмердигинде көрүнөт жана бул иш-аракет сулуулукту жаратууга багытталууга тийиш. Чындыкты издөөгө багытталган илимий билим сулуу жана жакшы чындыкты жаратууга арналган. Сулуулук жасалма, - Соловьев чындык-боорукердик-сулуулук үчилтигинен чыгып кеткен жаратылган чындыкты атайт. Бирок бул идеялар, тилекке каршы, адамзаттын энчисине айланган жок. Ал эми М.Вебер актуалдуу чындыкты мүнөздөп, келечектеги чындыктын өнүгүү жолдорун алдын ала айтып, чындыктын, жакшылыктын жана сулуулуктун бөлүнүшүн көрсөткөн. Чыныгы сулуу болбошу мүмкүн, ал эми бир нерсе сулуу эмес, ыйык эмес жана жакшы эмес болгондуктан гана чындык болот. Бирок бул кудайлардын күрөшүнүн эң эле элементардык учурлары, баалуулуктардын бири-бирине дал келбегендиги, деп жазат М.Вебер [8, 78-б.]. Вебердин алдын ала айтканы орундалды. Илимдин жетишкендиктери адамга каршы колдонулду. Чындык менен жакшылык баррикадалардын карама-каршы тарабында аяктады. XX кылымдын аягында азыркы доордо бул бөлүнүү биздин тарыхыбыз көрсөткөндөй кайгылуу кесепеттерге алып келет. Заманбап маданиятта бул биримдик жаңы пайда болгон парадигманын негизги баалуулугу болуп калышы керек.

Бул маселеге XX кылымдын башында эле көрүнүктүү француз математиги А.Пуанкаре көп көңүл бурган. Илим менен алектенген жана аны терең изилдеген адамдар, А.Пуанкаре айткандай, анын адамдын аң-сезиминде эң жогорку адеп-ахлактык сапаттарды калыптандыруу жөндөмүн илим үчүн таануусу керек. Жаратылыштын мыйзамдарынын гармониясын алыстан да көргөн адам башкаларга караганда өзүнүн кичинекей өзүмчүл кызыкчылыктарына көңүл бурбай коюуга ыктайт. Ал өзүнөн артык сүйө турган идеалды алат. Ал эми адеп-ахлакты түзө турган бирден-бир негиз ушул. Мына ушул идеал үчүн ал өз эмгегин айырбай, эч кандай сыйлык күтпөстөн эмгектенет. Ал эми жан аябастык анын адатына айланганда, бул адат аны бардык жерде ээрчийт, бүт өмүрү түстүү болот. Аны шыктандырган кумар – чындыкты сүйүү, андай сүйүү адеп-ахлактын өзү эмес [11, 47-б.]. Илим бул жамааттык чыгармачылык, ал адамга керектүү кызматташтыкты, биздин замандаш-тарыбыздын эмгектери менен анын ишинин тилектештигин берет. Окумуштуу адамзат үчүн иштеп жатканын сезет жана ушундан улам адамзат кымбат болуп калат.

Адамдын ой жүгүртүүсүнүн мындан аркы өнүгүшүнө негиз боло турган чындыкты билүүгө болгон умтулуунун өзү адамдарды бириктирүүгө тийиш. Анткени, илимдин чындыгы адамдардын ыйманына, расасына, улутуна, эркине, каалоосуна көз каранды эмес. Бул идеяны Гейзенберг 1946-жылы Геттинген университетинин студенттери алдында сүйлөп жатып жарыялаган. Илим, анын пикири боюнча, элдердин өз ара түшүнүшүүсүнүн каражаты, ал интернационалдык мүнөзгө ээ, ал адамдын ой жүгүртүүсүн көптөгөн элдерге жакын, аларды чечүүгө ар кайсы мамлекеттердин жана элдердин окумуштуулары катыша ала турган маселелерге багыттайт [12, 132-б.].

XX кылымдын көрүнүктүү табият таануучуларынын – кванттык механиканын негиздөөчүлөрүнүн философиялык макалаларында этика менен илимдин өз ара байланышы жөнүндө маселе көтөрүлөт. Ырас, алар үчүн бул суроо дин менен илимдин байланышы жөнүндөгү суроого айланат. Бул жерде биз XX кылымдын 20-жылдары эле айтылган эки жакын, бирок окшош эмес көз карашты бөлүп көрсөк болот. М.Планктын айтымында, илим объективдүү материалдык дүйнө менен алектенет жана илимпоздордун алдына бул объективдүү чындык жөнүндө туура пикирлерди түзүү жана андагы байланыштарды түшүнүү милдетин коёт. Учурдагы этиканын негизин дин түзөт. Анда баалуулуктар дүйнөсү, жакшылык менен жамандык түшүнүгү, жашоонун маңызы жөнүндө сөз болот, ошондуктан илим менен диндин ортосунда карама-каршылык болушу

мүмкүн эмес. Алар курчап турган дүйнөнүн ар кандай аспектилерин менен байланышкан: объективдүү жана субъективдүү деп.

Жыйынтыктары жана талкуулоолор: Жаңы парадигмада батыш жана чыгыш маданияттарынын диалогу ачык көрүнүп турат. Чыгыш маданиятында чындык адеп-ахлактан бөлүнбөй, аны адеп-ахлактуу адам гана таанып биле алаары белгилүү. Бирок адеп-ахлактуулук заманбап техногендик маданияттын зарыл элементине айланып баратат жана жаңы парадигма анын негизги мааниси катары: адамдын когнитивдик жана технологиялык ишмердүүлүгүн этикалык жөнгө салуунун зарылдыгын камтыйт. Билим берүү, маалымат каражаттары аркылуу бул парадигманын маанисин массанын аңсезимине жеткирүү керек. Маданияттын, илимдин, техниканын, билим берүүнүн өнүгүшүнүн рационалдуу формасы биздин келечек муундун алдындагы милдетибизден улам келип чыккан этикалык талаптардын позициясынан каралууга тийиш.

Ошентип, илим менен адеп-ахлактуулуктун ортосунда ажырым, туңгуюк ачылып, алардын аймактары, көйгөйлөрү ар башка тегиздикте жатат, илим менен адеп-ахлактуулуктун байланышы тууралуу кантип талашуу түшүнүксүз бойдон калууда. Чынында эле, мисалы, газдардын ысып, кеңейишине моралдык жактан баа берүү мүмкүн эмес. Ал эми тартылуу мыйзамынын жер бетиндеги бардык нерселерге таасир этип, алардын кулашына себеп болушу да анын жакшы же жаман, адеп-ахлактуу же адеп-ахлаксыз экенин айтуунун мааниси чон. Бул жөн эле мыйзам. Жаратылышта жашоо үчүн күрөш жүрүп жатканы жана тамак-аш чынжырлары боюнча «баары баарын жейт» деген чындыкты, биз, негизи, жакшылыкка да, жамандыкка да ыйгарууга болбойт - дүйнө ушундай иштейт. Андан ары ойлоно турган эч нерсе жок. Бирок, кылдаттык менен карап көрсөк, баары анчалык деле жөнөкөй эмес экени белгилүү. Анткени, биринчиден, адеп-ахлактуулук эки предмет жолуккан жана алардын муктаждыктары менен коркунучтары талкууланган жерде кирет. Экинчиден, илим кээ бир таза руханий чөйрөлөрдө жок, дүйнө жүзүн кыдырып жүрбөйт, ал толугу менен адамдык маселе жана адамдын кызыкчылыктарынын эбегейсиз көп түрүнө тиешелүү.

Корутунду. Заманбап илимпоздун адеп-ахлактуулугу анын чыгармачыл илимий жамаат менен болгон мамилесинде көрүнүп турат. Негизги илимий-изилдөө жана конструктордук иштер бул күндөрү жалгыз бөлмөдө бекинип алып жалгыз иштегендер тарабынан аткарылбайт. Ар кандай аздыр-көптүр узак экспериментке ондогон жана жүздөгөн адамдардын катышуусун, алардын ынтымактуу, жакшы макулдашылган, максатка умтулган иштерин камтыйт. Албетте, алар айткандай, нөл деген санды эл арасында ойлоп табуу мүмкүн эмес, бирок ар кандай «түшүнүктөрдү» жашоого колдонуу көптөгөн катышуучулардын өз ара аракеттенүүсүн талап кылат. Команданын иерархиялык структурасында лидерлер жана жетектөөчүлөр, жаңы идеяларды жаратуучулар жана аларды иштеп чыгуучулар жана ишке ашыргандар бар. Демек, жамаатта ынгайлуу психологиялык климаттын болушу, анын мүчөлөрү бири-бирин таарынтып, жамааттык жетишкендиктерди алардын ар бирине, ал эми ийгиликсиздиктерди башкаларга ыйгарууга аракет кылбашы өтө маанилүү. Чоң окумуштуу, жетекчи өз кезегинде кызматкерлеринин эмгегин баалап, эч кимдин эмгегин кемсинтпей, адептүүлүк менен алып барып, үзүрлүү иш-аракет кылат.

Анткен менен адамзат доорго адекваттуу жаңы философиялык, адеп-ахлактык жана илимий көз караштын колдоосуна өтө муктаж. Бирок бул куткарылуу жөнүндөгү эски мифтердин ордун тиги дүйнөгө кайрылбастан адамдын улуулугун шыктандыруу жана бекемдөө үчүн жетиштүү улуулукка жана күчкө ээ жаңы идеалдар жана максаттар менен алмаштырылганда гана болушу мүмкүн. Ал үчүн адамда акыл-эстин катуу сыноосуна туруштук бере ала турган адеп-ахлактык идеалдарды, жакшы сапаттарды калыптандырууга жардам берүү зарыл.

Адабияттар:

1. 1.Фромм Э. Быть или иметь. Пер. с англ. - Киев: Ника-Центр, 1998. 400 с.
2. Куртц П. Искушение потусторонним. -М.: Академический Проект, 1999. 601 с.
3. Бом Д. Наука и духовность: необходимость изменения в культуре //Человек, №1, 1993.
4. Симонов П.В. Происхождение духовности. -М., 1990. 328 с.
5. 5.Бошляр Г. Новый рационализм. -М., 1987. 376 с.
6. Хайдеггер М. Наука и осмысление /Новая технологическая волна на Западе. -М., 1987. -400 с.
7. Разум и экзистенция. Анализ научных и вненаучных форм мышления.СПб.,1999.398 с.
8. Вебер М. Наука как призвание и профессия / Самосознание Европейской культуры XX века. -М., 1993. 400 с.
9. Юдин Б.Г. Социальная ответственность ученого / Философия и методология науки. - М., 1993. 320 с.
10. Юнг Р. Ярче тысячи солнц. -М., 1960. 280 с.
11. Пуанкаре А. О науке. -М., 1990. 658 с.
12. Гейзенберг В. Шаги за горизонт. -М., 1995. 571 с.
13. Акматалиев А.Т., Сейдалиева М.К. Роль нравственного воспитания в развитии экологического сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Электронный ресурс] // The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is both moderated and refereed. USA. Volume 7, Issue II, June 2022. - С. 82-86. (дата обращения: 25.06.2022)